

Año LI. urtea

128 - 2019

Uztaila-abendua
Julio-diciembre

FONTES LINGVÆ VASCONVM STVDIA ET DOCUMENTA

SEPARATA

Martin Goihetxeren
Fableac edo aleguiac,
Lafontenenetaric berechiz
hartuac (1852) obraren
azterketarako gidamarka
zenbait

Katixa DOLHARÉ-ÇALDUMBIDE

Martin Goihetxeren *Fableac edo aleguiac,* *Lafontenenetaric berechiz* *hartuac* (1852) obraren azterketarako gidamarka zenbait

---

Marcas para un estudio de la obra *Fableac edo aleguiac, Lafontenenetaric berechiz hartuac* de Martin Goihetxe (1852)

Markers for a study of Martin Goihetxe's work *Fableac edo aleguiac, Lafontenenetaric berechiz hartuac* (1852)

Katixa DOLHARÉ-ÇALDUMBIDE
Bordeaux-Montaigne Unibertsitatea
katixa.dolhare@yahoo.fr

Eskerrak Céline Mounole Hiriart-Urruty-ri Goihetxek erabili aditz trinkoez egin dizkidan oharrengatik.

Jasotze data: 2018/10/24. Behin-behineko onartze data: 2019/01/09. Behin betiko onartze data: 2019/01/31.

LABURPENA

Martin Goihetxeren obraren lehen lau liburuen azterketa literarioa proposatzen da artikulu honetan. Lehenik testua aurkezten da, batez ere aitzinsolasean agertzen den Goihetxeren xedea, eta obraren arkitektura galdekatzen da. Ondotik, horren aspektu pedagogiko ezberdinak ikertzen dira: irakaspen moral eta espirituala, soziopolitiko, kulturala eta linguistikoa. Azkenik, Goihetxeren itzulpen lanari egiten zaio arreta, erakutsiz alegia bilduma hori itzulpena baino hobeki birsorkuntza dela. Artikuluan on-dorioztatzen da Goihetxek zubi lana egin nahi izan zuela frantses eta euskal literaturen artean: akulturazio adibide ona dateke etorkizunean gehiago barnatzekoa.

Gako hitzak: Goihetxe; alegia; itzulpena.

RESUMEN

En este artículo se propone un análisis literario de los cuatro primeros libros de Martin Goihetxe. En primer lugar, se presenta el texto, en particular la advertencia en la cual Goihetxe expone sus intenciones, y se analiza la arquitectura de su trabajo. A continuación, se estudian varios aspectos pedagógicos de la obra de Goihetxe: sus enseñanzas morales y espirituales, sociopolíticas, culturales y lingüísticas. Finalmente, se pone el foco en el trabajo de traducción de Goihetxe, mostrando que su colección de fábulas, más que una traducción, es una recreación. En el artículo se concluye que Goihetxe quiso hacer un trabajo de transmisión entre las literaturas francesa y vasca, lo cual es un buen ejemplo de aculturación que merecería un trabajo de análisis más profundo en el futuro.

Palabras clave: Goihetxe; fábula; traducción.

ABSTRACT

This article proposes a literary analysis of Martin Goihetxe's first four books. At first, it presents the text, in particular the foreword in which Goihetxe states his intentions, and questions the architecture of his work. Then, it studies the various pedagogical aspects of the work: its moral and spiritual, sociopolitical, cultural and linguistic teaching. Finally, it focuses on Goihetxe's work of translation, by showing that his collection of fables is less a translation than a re-creation. The article concludes that Goihetxe's goal was to build a bridge between French and Basque literatures: this is a good example of acculturation which would deserve a deeper work of analysis in the future.

Keywords: Goihetxe; fable; translation.

1. SAR HITZA. 2. OBRAREN AURKEZPENA. 2.1. Hasierako paratestua. 2.1.1. Epigrafea. 2.1.2. «*Aitcin-solhasac publicoari*». 2.2. Liburuaren antolaketaz. 3. OBRAREN XEDE PEDAGOGIKOAK. 3.1. Irakaspen morala eta espirituala. 3.2. Irakaspen soziopolitikoak. 3.3. Irakaspen kulturala. 3.4. Irakaspen linguistikoa. 4. ITZULPEN, EGOKITZE, BIRSORTZE? 5. AZKEN HITZA. 6. ERREFERENTZIAK.

1. SAR HITZA

Euskaraz, alegia deitzen da *fablearen* generoa. J.-B. Orpustanek oroitarazi duen bezala, *fable* hitzaren etimologia *fabula* da («mintzoa», «hitza», «berbaldia»), izen hori bera *fari* aditzetik datorrela: «mintzatu», «hitz egin». *Fablea* ahozkoari lotua da beraz; zentzu horretan, mito eta ipuinetatik hurbil da (Orpustan, 1996a, 142. or.). XII. mendean agertu zen *fable* hitza frantsesez, hiru zentzurekin: «fikziozko narrazio, istorio»; «gezur»; «abereak protagonistatzat dauzkan narrazio labur eta moralizatzaile» (Rey, 1998, 1383. or.). «Alegia» hitzak zaharra dirudi: J.-B. Orpustanek ohartarazi du Oihenartek 1657an plazarazi atsotitz bilduman agertu zela aditzondo gisa soilik, baina pentsatzen du lehenagokoa dela. Euskaltzaindiaren *Orotariko euskal hiztegiak* azaltzen du hitz horren etimologia datekeela «hala egia». J.-B. Orpustanen ustez, berriz, hitz hori letorke «ala» eta «egia» hitzen uztartzetik; menturaz aitzineko atsotitz baten hondarra liteke, «gezurra ala egia» (Orpustan, 1996a, 143. or.). Erran daiteke gisa guziz alegia litzatekeela gezurrezko itxura daukan kontaketa bat, paradoxikoki egia zabaltzen duena. Gehienetan apologoaren azpi-generotzat hartua da: azpi-genero mugagaitza eta libre gisa definitzen da, bai herrikoitasunetik bai jakinduriatik daukana. Goihetxek berak nekez azaltzen du zer den alegia. Jendeak uler dezan zer den, parabolarekin konparatzen du bere aitzinsolasean:

Batec baino gehiagoc galde deçakete: baiña cer da fablea edo aleguia? Galde hau naturalena da ezdakienaren ganic. Baiña gauça ez hain errecha esplicatceco dakienarentçat ere: eta ascotan gherthatcen baita gauça bat cembatenaz chehatcenago, eta hambatenaz dela, arguitu behar bidean goibeltcenago; beldurrez hori be[ra] dakidan guertha, erranen diotet beraz hobe dutela berec ikhusi; eta aski dutela

eracurtcea atentcione eta gosturekin ondoan dathorcen fable horiec bururen-buru: eta laster endelgatuco dute fableac direla Ebanyelioco parabola edo comparantcen idurico condaira labur batçu, carloac fruitua eta açalac mamia beçala, morala edo iracaxpen cembait bere baithan cerratua dakhartenac.

Onartua da Esopo greziarra izan dela lehen alegia idazlea, K.a. v. mendean. Hitz lau agerrarazi zituen herrikoiak ziren garai hartako istorioak, bakoitzari irakaspen moral bat txertatuz. Ondotik, latinez idazten zuen Fedro greziarrak zituen bere gisara moldatu. Ezaguna denez, Esopo eta Fedroren obrak izan dira ondotikako alegiagileen iturri nagusiak. Patrick Dandreyren arabera, Pizkunde garaitik Ilustrazio garairaino eskolan masiboki irakatsiak ziren Esoporen alegiak, grekeraz edo gehienetan latinezko itzulpenaren bidez, baita Fedrorenak ere. Aro haietan, arrunta omen zen apezek ere beren predikuetan alegia horiek sar zituzaten, eliztar eskolatuekin bederen erreferentzia partekatua zituztelako. XVII. mendean, La Fontaine idazle frantsesak zuen alegia generoa bere gailurreraino eraman: horren testuak ohiko apologotzat baino hobeki poematzat dauzkate kritikariek (Dandrey, 2010).

Alegia XVII. mendean sartu zen euskal literaturan, Axular eta Juan de Tartasekin, etsenplu generoaren bidez. 1643an, Axularrek lau etsenplu txertatu zituen *Gero* obra famatuan, eta Tartasek bi, 1666an, *Onsa hilceco bidian* (Beldarrain Agirre, 2010, 117-120. or.).

La Fontaineren alegiak berak (1668 eta 1693 urteen artean argitaratuak), gaztelaniazko moldaketen bidez sartu ziren euskal literaturan Ilustrazio garaian, hain zuzen ere Iriarteren (1750-1791) eta Samaniegoren (1745-1801) itzulpenen bidez. Horien ildotik, Juan-Antonio Mogelek (1745-1804) 119 alegia itzuli zituen euskarara iturri ezberdinetatik, eta Bizenta Mogel Elgezabalek (1782-1854) 50, *Isopete* batetik (Beldarrain Agirre, 2010, 123-161. or.). Mogel osaba-lobak izan ziren euskal alegiagile zaharrenak. Horien bidea jarraikiz, Juan Mateo Zabalak (1777-1840) ere itzuli zituen alegiak (Beldarrain Agirre, 2010, 161-170. or.).

XIX. mende erditsutan, hiru alegiagile agertu ziren: Iturriaga hernaniarrak (1778-1851) nagusiki Samaniegoren alegiak euskarara itzuli zituen (Beldarrain Agirre, 2010, 171-193. or.), Arxu altzürükütarrak eta Gohetxe urruñarrak berriz La Fontainerenak (Beldarrain Agirre, 2010, 193-219. or.). Bere liburuaren aitzinsolasean, Gohetxek biziki argiki azaltzen du Iturriaga eta Arxuren obrak izan direla bere ereduak La Fontaineren alegiak itzultzean.

Duela cembait dembora eracurtcearekin bi fable multço, bata Suberotar Yaun batec [Arxuk], bertcea Guipuzcoaco Yaun Apehez batek [Iturriagak] berxutan publicatuac: ethorri citçaitan guticia Laphurdico hitzcuntçan lan beraren eguiteco.

Xede ezberdina zeukan haatik: Iturriaga apezak bere ikasle gazteei eta jende xehari zuzendu zizkien bere alegiak (Beldarrain Agirre, 2010, 174. or.). Arxu irakasle eta ikuskari zen eskola errepublikanoan, La Réolen (Gironde), eta alegiak argitaratu zituen 1848an haur euskaldunak laguntzeko frantsesa ikasten. Gohetxe aldiz apeza

zen, Iturriaga bezala, baina helburu pedagogikoak izan arren, ez du iduri bere alegiak eskoletako ikasleei zuzenduak zizkiela, nahiz eta eskola laiko eta konfesionalen arteko tirabira garaian argitaratuak izan. Ematen du Euskal Herriko irakurle jakintsu edo jakingurakoentzat egin zituela, eta bereziki lapurtera preztzen zuen jendearentzat:

[...] ez hec [Iturriagak eta Arxuk] baino hobeki eguin beharrez segurki; baina-bertcela, eta Laphurdico mintçoaren arabera. Hala nola ecen, plat bera içan baidaiteke hirur cocinerez diferentki aphaindua, eta guisa bacotchac baidituzke bere çaleac eta yaleac: hala orobat liburu berac hirur escribatçaille diferentez landuac eta moldatuac, badituzke publicoan eracurtçaille gustu diferentetacoac. Aguian hunec ere baturen ditu bereac.

XIX. mende hondarrean, Gratien Adema Zaldubi senperra bereziki lotu zitzaion alegiari, eta XX. mendean, gehiago ezagunak diren Léon Léon hazpandarra eta Jules Moulier Oxobi bidarraitarra. Alegia generoa lantzen jarraitu dutenak badira oraindik: Xabier Kintanak Fedroren alegia batzuk itzuli ditu 1989an, Jean-Baptiste Orpustanek XIX. mendeko Florian alegiagilearen itzulpen bat argitaratu du 2008an, eta Delphine Lubetek La Fontaineren alegia zombait euskaratu ditu 2016an.

Gure helburua izanen da hemen aztertzea Martin Goihetxeren *Fableac edo aleguiac Lafontenenetari berechiz hartuac, eta Goyhetche apheçac frantxesetic escoarara berxutan itçuliac* (Forec eta Lasserrec imprimatuac, Baionan, 1852an): bereziki, lehen lau liburuak eta paratestua ikertuko ditugu. Obra Hordago argialetxeak berrargitaratu zuen 1978an «Euskal Klasikoak» sailean, eta berehala agortu zen.

Aurelia Arcocha-Scarciaren ikerketen arabera (Arcocha-Scarcia, 2003a eta 2003b), Martin Goihetxe (1791-1859) Urruñan sortu zen, Hariztegia etxean, karrikatik kanpo, eta Urruñan hil zen, Puxant Baitan, karrikan. Apeztu zen 1817an eta Urruñan zuen iragan bere bizitzaren denbora gehiena (Aintzilera igorria izan zen 1836an, baina urte hartan berean utzi zuen postu hori, berriz Urruñara etortzeko). Parte hartu zuen Antoine d'Abbadiek antolatu Lore Jokoetan 1853an, Urruñan berean, epaimahaikide gisa. 1855ean bere kargua utzi behar izan zuen osasun arazoengatik.

Idazle gisa, obra nasaia utzi du, orotara, dakigunez, 287 alegia: aipatutako La Fontaineren 150 alegiaren itzulpen obra, sei liburutan banatua, baina besterik ere, oraino publikatu gabea, bereziki La Fontaineren alegia itzulpenen zazpigarren liburu bat, eta XIX. mendeko Florian alegiagilearen testuen itzulpen liburu bat (*Florianen fableac Goyhetche apheçac frantxesetic escoarara pherxutan itçuliac*) (Arcocha-Scarcia, 2003a eta 2003b).

Argitaratua izan zelarik, Goihetxeren *Fableac edo aleguiac Lafontenenetari berechiz hartuac* obrak ez zuen oihartzun handirik izan. Aurelia Arcocha-Scarciak Jean-Martin Hiribarrenen 1853ko bertso hau dauka frogatzat:

Jende hoberena da hango populua
Lumako ere badu seme bat hautua;

Goietxen alegiek buru seinalatzen,
 Damurik ez direla perla hoik prezatzen!
 Eskalduna ez balitz den bezen gibela,
 Hetan den gatza luke bilduren bertzela (Hiribarren, 1997, 19. or.).

Bizkitartean, Francisque Michelek Goihetxeren obraren berri ukana zuen, 1857an honela aipatu zuelako *Le Pays Basque, sa population, sa langue, ses moeurs, sa littérature et sa musique* liburu ezagunean:

Jaloux de voir les Fables de La Fontaine traduites en guipuzcoan et en souletin, un ecclésiastique de Bayonne entreprit de les rendre en labourdin, de façon cependant à être goûté en Espagne. [...] L'auteur ne s'est pas attaché à traduire littéralement La Fontaine; il lui fallait pour la versification un peu de liberté, et il l'a prise. Généralement il a amplifié le texte français avec grâce et simplicité dans l'expression comme dans la pensée; mais le plus souvent la naïveté et le piquant des fables du bonhomme ont disparu dans l'imitation basque; souvent aussi la simplicité du langage descend jusqu'à la trivialité. [...]

Pour ce qui concerne le style, il est assez pur; mais le langage de l'auteur a le défaut de n'être ni labourdin ni guipuzcoan. M. Goyhetche montre de la prédilection pour les formes contractées des verbes usitées en Espagne; il les emploie souvent. Il fait usage aussi de beaucoup de termes qui ne sont pas connus en Labourd, ce qui rend parfois l'intelligence de sa pensée difficile même pour un labourdin. Evidemment l'auteur a voulu que son livre fût aussi bien accueilli en Espagne qu'en France, et c'est ce qui lui aura fait adopter ce dialecte mixte. Quoi qu'il en soit, le recueil de M. l'abbé Goyhetche est un bon livre basque (Michel, 1981, 523-524. or.).

Goihetxeren alegia batzuk *Revista Euskaran* (1879) eta *Euskal Esnalean* (1912-1913-1914-1917) argitaratuak izan ziren, eta ondotik arrunt ahantziak izan ziren XX. mendearen bigarren erdiraino (Arcocha-Scarcia, 2003a eta 2003b).

Orain arte, J.-B. Orpustan, A. Arcocha-Scarcia eta Josune Beldarrain Agirre izan dira Goihetxeren *Fableac edo aleguiac Lafontenenetic berechiz hartuac* obraren aztertzaile bakarrenetarik literatura arloan. Lehenak Goihetxeren lana aipatu du Arxurenari konparatuz, azpimarratuz Arxuk gehiago errespetatu duela La Fontaineren alegien izpiritu eta mugimendua, Goihetxek aldiz hitzez-hitzezko leialtasunari eman diolarik lehentasuna, libertate guti baimenduz bere buruari, hots itzulpen klasikoa eginenez. J.-B. Orpustanek ohartarazi du, baita ere, Goihetxeren alegiak tresna pedagogiko onak direla, baina argiki La Fontaine libertinoaren hainbat alegia «arin», «legartsu», «arrotz» eta «bihotz asaldagarri» zentsuratu dituela, bere helburu pedagogikoekin bat ez zetozelako, aitzinsolasean idazleak berak azaltzen duen bezala¹. Azkenik, J.-B. Orpustanek argira ezarri du Goihetxeren itzulpena doi bat pisua dela, bere alegiak La

1 Ezaguna denez, La Fontaineren jokabide eta izpiritu ergela mitoa baizik ez da.

Fontainerenak baino aise luzeagoak direla, eta errepikapen astunak izan daitezkeela hiztegiari (Orpustan, 1996a, 148-149. or.). *Précis d'histoire littéraire basque* liburuan, J.-B. Orpustanek honela biltzen du Goihetxeren estiloaz egiten duen azterketa:

Comparées à celles d'Archu, les fables de Goyhetché utilisent, il est vrai avec plus de rigueur mais moins d'invention, l'orthographe alors en vigueur, les traits lexicaux différemment romanisants du labourdin (c'est le propre de tous les dialectes basques), un style nettement moins nerveux mais non sans agrément, une versification moins audacieuse dans l'emploi du vers libre et du jeu des rimes, toujours suivies. Goyhetché a besoin de 32 vers pour la plupart dodécasyllabes, pour «Le Corbeau et le Renard» *Belea eta Acheria*, tandis qu'Archu dans son *Belia eta haxeria* se contente de 26 vers dont la moitié (13) a 10 syllabes ou moins. L'adaptation au monde basque, partout sensible par le seul effet de la traduction dans un système linguistique y compris lexical absolument différent, peut prendre des aspects curieux; ainsi la fameuse «Perrette» du pot au lait devient *Aneta* chez Goyhetché (*Pegar esnea* I.9) et *Maillata* chez Archu (*Esne salzalia eta kotxia* 38) [...]. Aucun des fabulistes basques qui ont suivi n'a fait un travail de traduction et adaptation comparable par l'étendue à celui de Goyhetché [...] (Orpustan, 1996b, 187-188. or.).

A. Archocha-Scarciak, bere aldetik, idazlearen biografia eta obraren sortze-hedatze testuinguruak aztertu ditu, erakutsiz bereziki La Fontaineren alegia itzulpenen zarpigarren liburua, nehoiz ez argitaratua eta Parisko François Mitterrand liburutegian dagoena, ez zela guk eskuetan daukagun obran sartzeko aitzin-ikusia: horrek sei liburuekin osotasuna dauka, iduriz, Goihetxeren nahiaren arabera (Archocha-Scarcia, 2003a eta 2003b). Goihetxeren estiloari doakionez, honelako komentarioa egiten du A. Archocha-Scarciak, Piarres Lafitten hitzak oroitaraziz:

À côté du barde écorché, auquel nul autre ne ressemble si ce n'est le guipuzcoan Bilingh, voici des poètes de bureau: l'instituteur Archu transpose, en souletin élégant et naturel, les Fables de La Fontaine; l'abbé Goyhetché d'Urrugne, plus lourdement, en fait autant en labourdin [...]. On admire l'étendue de son vocabulaire et sa connaissance des verbes forts (Lafitte, 1941, 49-50. or.).

Josune Beldarrain Agirrek, bere aldetik, Goihetxeren bizitzaz eta lanaz bilduma osoa ematen du, bere azterketa ere gehituz.

Lan honetan, proposatzen duguna da Goihetxeren *Fableac edo aleguiac Lafontenenetaric berechiz hartuac* obraren azterketa literario xehea egitea, testua bera ikertuz, batez ere lehen lau liburuei eta paratestuari eginez kasu. Lehen zatian, itzulpengintza lanetik at, obraren ezaugarri batzuk azpimarratuko ditugu, bereziki horren arkitektura galdekatzu eta idazlearen xedeak argituz. Ondotik, testuen analisiaren bidez, betiere obra osotasun gisa hartuz, itzulpengintzatik at, alegien alde pedagogiko nabarmenei interesatuko gara. Azkenik, itzultzailearen lana aztertuko dugu: hitzez-hitzezkoa eta leiala badirudi ere, gure ustez adaptazio edo birsorkuntzatik ere anitz badauka, eta hari horretarik erakutsiko dugu irakaspen moraletik kanpo Goihetxek zinez gozatzen zuela istorioa bera kontatzea, eta plazer hori irakurleari transmititzea lortzen duela.

2. OBRAREN AURKEZPENA

Goihetxeren obra honela apailatua da, hurrenez-hurren: titulua (*Fableac edo aleguiac Lafontenenetaric berechiz hartuac, eta Goyhetche apheçac frantxesetic escoarara berxutan itçuliac*); epigrafe bat («Hirriz, onguia eta eguia / Irakhax ez daitezkeia?»); zortzi orrialdeko aitzinsolasa («Aitcin-solhasac publicoari»); sei liburu, bakoitza 25 alegiaz osatua (liburu bakoitzaren hondarra gehienetan argiki seinalatua da: «liburu bigarre-naren acabantça», «liburu hirugarrenaren acabantça»... «liburu seigarren eta azkenaren acabantça»); hiztegi bat («Hiztegui chumea liburu huntan emlegatuac diren usayaz campoco hitz batçuen endelgutan»); aurkibidea («tabla edo fableen aurki-bidea», argiki bururatzen dena: «Tablaren acabantça»); inprimatzerakoan egin akatsen zerrenda («Errata edo hux imprimatcean itçuriac»).

Gorago erran bezala, obraren osotasuna ez daiteke dudan ezarri: seigarren liburua argiki azkena da («liburu seigarren eta azkenaren acabantça» formularekin bukatzen da), eta aurkibidean lekurik ez dago beste testuren batentzat («Tablaren acabantça» adierazpenarekin bururatzen da). Erran daiteke beraz A. Arcocha-Scarciak François Mitterrand liburutegian atzeman zazpigarren liburua ez zuela aitzineko seiei gehitzeko xederik izan Goihtexek 1852an plazaratu obran. Menturaz berantago idatziak izan ziren zazpigarren liburuko alegia horiek.

2.1. Hasierako paratestua

Hasierako paratestua dikotomia batean oinarritua da: liburuak plazer hartzeko testuak aurkeztuko dizkio irakurleari, hots irudiz eta fantasiaz jositako testu arin eta irrigarriak: baina apez batek idatziak dira, hots kargu moral eta espirituala daukan pertsona serio batek. Nola justifikatu ustekabeko uztartze hori, tituluaren berean agertzen dena (alde batetik «*Fableac edo aleguiac Lafontenenetaric berechiz hartuac*», bestaldekik «*Goyhetche apheçac [...] itçuliac*»? Hori da *captatio benevolentiae* funtzioa daukaten epigrafea eta aitzinsolasaren xedea.

2.1.1. Epigrafea

Epigrafea bi neurtitez osatua da, lehena hamar silabakoa eta bigarrena zortzikoa: «Hirriz, onguia eta eguia / Irakhax ez daitezkeia?». Arxuk bere liburuan eskaintza gisa «Igortzen dautzut, herri maitia, / Gezurtto batzu, hau da egia» bi neurtitzen oihartzuntzat har daiteke Goihtexeren epigrafea. Goihtexeren bi neurtitzek liburu osoaren nondik-norakoak biltzen dituzte. Lehenik, plazera («irriz») eta irakaspeneraren («irakhax») uztartzeko helburua adierazten dute, erran nahi baita josteta xedea eta xede pedagogikoa bateratzen dutela. Bigarrenik, Platonen filosofian eta horren ildotik erlijio giristinoan aurkitzen diren hiru balore moral eta espiritual handietarik bi aipatzen ditu («onguia eta eguia»), balore horiek direlarik bertzalde, J.-B. Orpustanen arabera, euskal alegiagintzaren oinarria: «la fable basque [...] se rattache étymologiquement à la trilogie des valeurs fondamentales de la pensée platonicienne: le vrai, le beau, le bien. Et, à vrai dire [...] elle a, comme objet littéraire, à voir avec les trois» (Orpustan, 1996a, 143. or.). Azkenik, erretorikazko galdera formak irakurlearekiko harreman berezia aitzin-ikustera ematen du: jakina denez, alegiek funtzio konatiboa

beste testu motak baino gehiago aktibatzen dute, egitasmoa dutelako kondaira gozaraztea eta irakaspen morala hedatzea.

2.1.2. «Aitcin-solhasac publicoari»

«Aitcin-solhasac publicoari» testuan, epigrafean aurkitzen diren ezaugarriak gartzzen ditu Goihetxek. Prediku gisa, elasturi ohargarriz harilkatzen du bere diskurtsoa, hainbat estrategia erretoriko baliatuz. Alegiazko apaltasunez hasten du exordia, betiere irakurlearen onginahia bereganatu nahian:

Duela cembait dembora eracurtcearekin bi fable multço, bata Suberotar Yaun batec [Arxuk], bertcea Guipuzcoaco Yaun Apez batek [Iturriagak] berxutan publicatuac: ethorri citçaitan guticia Laphurdico hitzcuntçan lan beraren eguiteco; ez hec baino hobeki eguin beharrez segurki [...] / Baiña [fable hauek] baiño hoberic bere cascotic edo bihotcetic eracurleac athera uste badu, cillegui çαιο eguitea.

Ondotik, Goihetxek bi argumentu ezeztatzen ditu: lehena, alegien hartzaileak haurrak baizik ez daitezkeela izan, genero horrek helburu pedagogikoa izanagatik; bigarrena, apez batendako ez dela egokia alegiak idaztea. Lehen argumentua galdera gisa agertzen da, irakurle hartzaile hipotetiko baten ahotik, «norbaitec» izenordea singular-generikoaren bidez:

Norbaitec baderrake oraino: baiña fableac gauça ariñac, erguelac eta illhaunac dire; haurrendaco baicen on ezdire.

Kontrakoaren argumentua bere berbaldian horrela txertatuz, Goihetxek prosopopeiaren aldaera den sermozinazio figura du erabiltzen: auzi elasturietan maiz agertzen den figura da, demostrazioa biziartzeko antzerki polifonikoa sortzen duelako. Gisa horretara, diskurtsoak funtzio fatikoa aktibatzen du hartzailearekin: plazera eragiten du publikoaren baitan (erretorikazko *delectare* estrategia aukeratuz), horren atxikimendua hobeki lortzeko xedez.

Haurrendako baizik ez daitezke izan alegiak; alegiak «arinak, ergelak eta illhaunak» dirateke: kontrako irakurle hipotetikoaren argumentua ezeztatzeko, bi analogia erabiltzen ditu Goihetxek, bat-bestearen aurkako erregistrokoak. Lehenak «irritik» dauka, haurtzaroko arinkeriarri erreferentzia egiten diolako:

Bada gauça bera da erraiten ohi caramelu eta confiturez ere, haurrentçatecoac dire; hargatic ikhusten ohi da presuna handituac ere hetaz çale direla eta yale: ez othe dute ere haurrec baiño hainitz guehiago irexten?

Bigarren analogia apez irakaspen serioari dagokion doinuarekin bat dator:

Gauça bera aditzen da erraten çoriz catechimiz ere; haurrendaco dela, handiac ba-doazkela hura gabe. Enganio tristea! Ecen nahiz catechima haur-danic den irakhas-ten, orduan delacotz izpiritua eguiteco eta embraçu gucietaric hux, eta catechimaco dotrina baitezpadacoa: bizkitartean ez çaie erakhasten haur direlacotz, baina handitu

eta, orduan ikhasi leguea baliatu behar çaiotelacotz bere bicitcearen erreguelatceco. Bada fableac ere haurrer zaizcote irakhasten, ez hekientçat baicic on eztirelacotz: ecen hec ikhasten dituzte lorietan eta condatcen, baiña perroketaren pare, mamiaz edo moralaz casu guti eguiten dutelaric. Handiec aldiz eracurtcen dituzte centçuzki, eta hirriz daudela irexten dute irakhaspen on cembait, bicitceco helantça ascotan bali dakioketena hux cembait ebitatceco edo berthute cembait praticatceco.

Bi analogia horien bidez, Goihetxek bi errealitate heterogeno juntatzen ditu: alde batetik haurtzaroari lotutako irria, arintasuna, berehalako plazer arrunta; bestaldetik heldutasunari dagokion seriosasun, gibelatze moral eta kezka espiritualak. Bestela errateko, Goihetxek adierazten du haurrentzat on dena are hobea dela helduentzat. Kontrako hartzaile hipotetikoaren argumentua gain azpiz ezarriz, frogatzen du beraz alegiek jende helduendako balio dutela haurrendako baino gehiago, lehen-lehenik helburu pedagogikoa dutelako, irakaspenarendako balio dutelako, eta helduek haurrek baino gehiago dutelako horren beharra. Autoreak, bere argudiatzearen logika muturreraino eramanez, gehitzen du alegia dela jende jakintsuentzat beren goi maila intelektualaren adierazteko tresna erretoriko baliagarria, eta haur axolagabe eta ergelen iduriko pertsonen soilik ez ditzaketela prezatu:

oradorec bere discursetan, escribatçaillec bere liburuetan eta edocein yende yakinec noiznahi hitzketa edo conberxacioneetan badakharztela hetaric hartu asco tretu eta berxu, erraten edo escribatcen dutenaren sustengu edo edergaillu beçala. Eztire beraz fableac gauça illhaun eta funxgabeac: eztire funxgabe, funxgabe eta fuiñez arin direnentcat baicic.

Demostrazioaren hein horretan, kontrako irakurle hipotetikoaren bigarren argumentuaren deuseztatzearen lanari ekin dezake Goihetxek, erranez, nola ez, jendetan jakintsuetan jakintsuenak diren apezendako arrunt egokia dela alegiei interesatzea. Lehenik, sermozinazioarekin jarraitzen du autoreak, doinu polemikoan:

Fiñean, ez othe da han edo hemen cembait izpiritu herxi edo mihi laster derrakenic: fableac, fableac! cer suyet edo materia Apehez baten cascoaren eta astien ocupatceco! Ez othe çuen bada bere estatu sainduan ocupamendu serio eta solidoagoric? holaco lan ergueletan dabillan Apehez baten cascoa, hum! solidoa othe da hambat eta berthutea segura?

Ahozko diskurtsoaren ezaugarriak nabari dira hor: galderazko eta harridurazko erranaldiak, errepikapenak, interjekzioak. Antzez jokia segitzen du funtsean autoreak, betiere berbaldiaren bizitasunaren bidez irakurlearengan plazera sorrarazteko, horren atxikimendua hobeki erdiesteko; baina oraingoan, enuntziatzioko marka aldaketa nabarmena da, autorea zuzenean zuka ari zaiolako irakurleari, horren bortiztasun hipotetikoa jabaldu nahian, diskurtsoaren funtzio konatiboa aktibatuz, modu performatiboan:

Oh! emeki, emeki, othoi, anaia edo arreba! Aithortuco dauçut bada hasteco laiñoki [...].

Argumentuak harilkatuko ditu orduan Goihetxek, irakurleari zukaren bidez dei eginez, «erranen dautçut/erranen derautçut/baderraçu/baderrrat» anaforak azpimarratzen duela diskurtsoaren funtzio fatikoa eta elkarrizketaren antzezpina, hartzailea konbentzitzeko xedez. Lehen argumentua izanen da apezai zilegi zaiela irri egitea. Goihetxek adierazten du lehenik jite alaikoa dela («caratera aski aleguera dudala»), eta hori ez dela bekatu («ez daucat ecen hori biciotçat hala nola urguillua, colera, etc.»); ondorioz, Goihetxek ez duke bere izaeraren zuzentzerik («eforta guti eguin içatu dudala ere hortaric correitceco»). Akinoko San Tomasek definitu zazpi bekatu nagusiei erreferentzia eginez, Eliza katolikoaren doktrina aipatuz, autoritateko argumentua eta *a fortiori* logika du baliatzen hemen Goihetxek. Bide horretatik segituz, saindu, misio-nesta eta predikari handienen adibidea hartzen du, Jainkoa beraren erreferentziarekin bukatuz:

Erranen derautçut, saindu iragan guehienac alai eta arrai içatu direla; eta batçuec ere, ez saindu ttipienec halere, bere liburutac asco izpiritu colpe aleguera eta hirri eguiteco tretu ereiñ içan dutela; eta gauça bera egun oro eguiten dutela Yaun misio-nest eta Erretorec ere, bereciki luzesco predicatu behar dutenean, beldurrez unha dakizcoten aditçaleac edo loac gaindi. Erranen derautçut: Yaincoac berac declarac-tcen darocula escribu Sainduetan, debocino alaia eta emaille arraia dituela menteracen.

Demostrazio erretoriko serio horren bidez irakurlea konbentzitua duelako menturan, xarmaren estrategia hautatzen du Goihetxek: umorez segitzen du, irudi irrigarriak, karikatura burleskoak sortuz, antzerki maskak balira bezala:

Bertce non nahi beçala, Aphetetan ere, badire batçu bethi serio eta goibel dabilçanac: hortcic ederrenez ahoa mublata dutelari, nihoiz hirritto batez ere arguitaracen ez dituztenac: bertce batçu aldiz, bethi bekhoa arrai, ezpaiñetan bethi, erran badaite, hirria hasia dabilcatenac, eta hortz guciac cenduac içan arren, dituzten hobi guciac hirriric francoenetan iguzkitaracen dituztenac.

Alegien funtzionamendua imitatuz, irudi barregarri horiek lotzen ditu autoreak aitzineko demostrazio serioarekin:

Cer bada? lehenbicico horiec içanen dire oro saindu; eta azkeneco hauc oro diabru? Ez daiteke holacoric: eta hortaz segurtha daiteke gorago erranetariac batbedera.

Bigarren argumentua da zentzuz eta giristinoki bereizi dituela Goihetxek La Fontaineren alegiak, arinenak zentsuratuz. J.-B. Orpustanek idatzi bezala, kondeszendenziaz aipatzen du bere ereduako autoreak:

Lafontenen fableduguian ezdut ixurat eta ahurca hartu, aiticic ikhusiz, miratuz eta berechiz. Lafontene gaiçoac nahastatu ditu bere fabletan asco arinscoac, legarxuac eta izpirituen harrotcera eta bihotcen asalatcera daronxaketenac: hec utzi ditut bazterrera.

Hirugarren argumentua, prosopopeia, galdera erretoriko eta irakurlearekiko fikziozko solasaldiaren bidez aurkeztua, apezek duten atseden hartzeko eskubidea da, edozein presunak bezala.

Baditu beraz Apheçac ere bere pausa orduac, çoinetan ocupa baidaiteke estatuco eguinbideez bertce cerbaitetan: eta horlatan, ordu eta asti horietaz baliatuz, bere eguinbide herxier batere bidegabe eguin gabe, ephe luce batez bedere, has eta osa deçake hulaco obra bat aise.

Argumentu horren ilustrazio gisa, hemen ere alegiaren funtzionamendua imitatuz, irudimenari dei egiten dion kontaketa hartzen du Goihetxek analogiatzat:

Badeia emaric ere bere killoa edo orratça utciric hauçora bedere yalguiten ez denic aþhur bat hax eta aire hartcera, dakitçanac condatcera, ezdakitçanac ikhastera, oren bat edo bertce hitzketan iragaitera? Eta ochala inocentki bethi! ochala elhe hec gucie-taric, norbaiten omen onac galtcen ezbalu çathiric!

Mise en abyme gisa ikus daiteke kontaketa labur horretan «Emaztekiac eta Secretua» alegia (IV, 6), irakaspén morala eta guzi. Artetik errateko, harrigarri da emazteei konpara dezan bere apez burua Goihetxek, eta ez gizon langileari, bereziki alegien ezaugarri misoginoaz ohartuak garenean (ikus adibidez «Emaztekiac eta Secretua»; «Buru pelatua», I, 12; «Astoa ihician», I, 14; «Senharra, emaztea eta ohoiña», II, 21; edo «Emazte ithoa», IV, 24).

Hein horretan, aitzineko hiru argumentuen bilduma egiten du Goihetxek, kontrako irakurle hipotetikoaren azken argumentura pasatu aitzin, hori da, argumentu poetikorra, alegien zuzentasun linguistikoa eta metrikoari atxikia:

Baiñan obra bera, lanaren eguindura? gramaticaco eta neurthitz edo berxuen erre-guela gucien arabera moldatua dea? Ezduta pontu horren gaiñean contcientciaco ausiki cembait sentitceco?

Galdera erretorikoak bihikatu, Goihetxek defendatzen du euskalki bakoitzak bere gramatika berezia daukala, eta ez dela nehon ikusi bertsozintzari buruzko erreferentziako libururik, bertsolarien praktikak bateratuko zituzkeenik. Aditzera ematen du bere helburua dela bere euskalkia, lapurtera, goi mailara eramatea, La Fontaine maisu bikainaren estiloa eredutzat hartuz:

Eztut beraz bilhatu baicen berxuac eguita içarietan ahalic yustuenac, eta buruac ahalic hobekiena parecatuac eta elkhar idurienac; haritu naiz emaitera lengüaiaric clarena, liraiñena eta endelgatceco errechena; enxeiatuz sartcera Lafontenen penxatceco eta mintçatceco laiñotasunean: eta badiduritçait hunen tretu ospatuenetaric asco aski uruski itçuli ere ditudala.

Alegiazko apaltasunaren erregistroa aukeratuz, Goihetxek justifikatzen du estilo sinplearen hautua, azpimarratuz zailago dela estilo sinplean idaztea estilo konplexuan baino:

Ebitatcera haritu naiz frasa modorroxu eta corapilloxuac leitçalea nekhatcen, khechatcen eta desgustarazten dutenac: beldur ere banaiz batçuec causi deçaten fabletaco nere mintçoa simpleguia edo comunegua. Baiña cer eguiñ? Eguiña eguiñ. Bethi axeguin bat da eracurtcen dena aise comprenitcea: hauc ere badukete bere meritua: bedere nic badakit baçutela bere nekhea eta ez chumea.

Bururatzeko, aitzinsolas guzia biltzen du Goihetxek. Bere lanaren funts morala justifikatua iruditzen zaio: azken buru-buztan, arrunt egokia agertzen da «Yaun Apez» batek alegiak idatz ditzan. Bere xede pedagogikoak oroitarazten ditu, hau da kontaketa bidez irri eginaraztea, bai eta, denbora berean, irakurleari hausnarraraztea ere («desiratcen dautçut [...] achalaz hirriz çaudelatic, mamiaz probetchatceco çoriona»). Konklusiozko azken paragrafo horretan ohargarri dira diskurtso guzian zehar Goihetxek erabili dituen estrategia erretoriko nagusienak irakurlea bereganatzeko: galdera erretorikoak eta sermozinazioa («Cer! Yaun Apeça, ez duçu bada oraiño hitzñobat, azken hitzto bat? haiñ diferenta othe çare bada egundaiñoco apez guciataric?»); berbaldiaren funtzio fatikoaren aktibatzea, apostrofe eta harridurazko erranaldiren bidez («Ah! publico estimagarria!»); hartzaileari plazer egin edo haren xarmatzearen nahia, bereziki irudimenari dei egiten dion adibide bati esker (Goihetxek gogo du irakurleari «açureztatu pillula cembait irex-araztea»).

Aitzinsolas horren azterketa bukatzeko, azpimarratzekoa da haren azken hitza dela «çoriona»: oro har, emozioa, zorion intelektuala, zorion morala, gozamen poetiko eta linguistikoa... ez dio guti hitzematzen Goihetxe apezak Lur honetako irakurleari, hain zuzen ere urruñar, lapurtar edo lapurtera prezatzen duen irakurleari.

2.2. Liburuen antolaketaz

Testuen azterketa xehean sartu gabe, ohar orokorrak egin ditzagun. Hasteko, ohartzaraz dezagun hainbat akats badela Goihetxek eman La Fontaineren alegien erreferentzietan: «Pegar esnea»ren erreferentzia (Goihetxeren obran I, 9) ez da VII,10, baina VII, 9; «Bi peleginac eta ostria»rena (I, 11) ez da V, 9, baina IX, 9; «Astoa eta chacur ttikia»rena (I, 13) ez da VI, 5, baina IV, 5; «Hirico arratoia eta baserricoa»rena (I, 20) ez da VIII, 17, baina I, 9; «Acheria, chiminoa eta animaleac»ena (III, 1) ez da VI, 4, baina VI, 6; «Çamaria eta astoa»rena (III, 18) ez da V, 16, baina VI, 16; «Ora ahocoa itçalarentçat largatcen duena»rena (III, 19) ez da V, 17, baina VI, 17; «Itçaiña basan guelditua»rena (III, 22) ez da IV, 18, baina VI, 18; «Yupiter eta bordaria»rena (IV, 2) ez da IX, 13, baina VI, 14; «Ora beharriez gabetua»rena (IV, 3) ez da X, 9, baina X, 8; «Lehoiñaren gorthea»rena (IV, 18) ez da VII, 7, baina VII, 6; «Carroa eta ulia»rena (IV, 19) ez da VII, 9, baina VII, 8; «Arranoa eta phica»rena (IV, 20) ez da XII, 12, baina XII, 11. Segur aski inprimatzeko unean gertatu zitezkeen akats horiek. Gisa berean, hondarreko «Errata» atalean agertzen diren ortografiatzko akatsez gain, beste batzuk nabari dira testuetan: adibidez *«fabetto» (I, 2, moralean), *«burtana» (II, 13, izenburuan), edo *«chininoa» (III, 1, izenburuan).

Liburuen antolaketari begira diezaiozun orain. Jadanik aipatu bezala, Goihetxek ez ditu La Fontaineren alegiak jatorrizko ordenan aurkeztu: hipotestuen hurrenkera segitzen ahalko zuen, «arinegi» zitzaizkion alegiak kenduz, baina bestela aritu da. Delako testu

«illhaunak» baztertu, eta gainerako alegia bereziak arrunt bestelako ordenan antolatu ditu, hogeita bosnaka ezarriz sei liburutan, eta aldi guziz La Fontaineren alegien erreferentzia emanez. Adibidez, La Fontaineren lehen liburuko bi alegien kokapenak trukatu ditu Goihetxek: La Fontaine «Ttirritta eta Xinaurriarekin» hasten da, ondotik «Belea eta Axeria» datorrela; Goihetxek aldiz lehenik «Belea eta Acheria» ezartzen du, ondotik «Ttirritta eta Chinaurria». Zergatik ote? Gure ustez, sinpleki, «Belea eta Axeria» delako La Fontaineren alegiarik ezagunena, eta Arxuk ere bere liburuaren hasieran ezarri zuelako. Patrick Dandreyk dio funtsean La Fontaineren garaitik «Belea eta axeria» bihurtu zela liburuko alegiarik arrakastatsuen, ustez liburuan lehen lekua mereziko zukeena:

La Cigale et la Fourmi ne s'imposa d'ailleurs pas d'emblée comme la plus illustre des fables de 1668: on la cite peu du vivant du poète (et même pas du tout, à notre connaissance, dans les textes de ses contemporains), alors que *Le Corbeau et le Renard*, par exemple, connaît l'honneur d'être évoqué par Louison, du *Malade imaginaire*, comme le parangon des apologues de M. de La Fontaine, jouxtant dans la célébrité puérile le conte immémorial de *Peau d'âne*. Et cette préférence symbolique s'impose comme une telle évidence que Rousseau dans *l'Émile*, citant de mémoire les fables qui ouvrent le premier recueil, intervertit de manière continue les deux premières, attribuant indûment au Corbeau et au Renard la fonction honorifique d'huissiers du recueil (Dandrey, 2010, 363-364. or.).

Beste adibide bat emateko, har ditzagun La Fontaineren lehen liburuko hemezortzi, hemeretzi, hogei, hogeita bat, hogeita bigarren alegiak: denak itzuli ditu Goihetxek, baina toki ezberdinetan kokatu ditu: hurrenez hurren, Goihetxeren bigarren liburuaren hirugarren («Acheria eta Cigoina»), bigarren liburuaren hogeigarren («Haurra eta escola-nausia»), hirugarren liburuaren hogeita hirugarren («Oillarra eta perla»), laugarren liburuaren hogeita hirugarren («Listorrac eta erleac») eta laugarren liburuaren hamaigarren («Acheria, uliac eta sagarroia») dira. Alderantziz, hurrenkera bakar batzuek La Fontainek hautatu ordena segitzen dute: «Iguela idiaren berdin eguin nahi» (I, 4) eta «Bi mulac» (I, 5) (La Fontaineren lanean I, 3 eta I, 4); «Laboraria eta bere semeac» (I, 24) eta «Mendia ernari» (I, 25) (La Fontaineren lanean V, 9 eta V, 10); «Lehoina eta arratoina» (II, 11) eta «Urçoa eta Chinhaurria» (II, 12) (La Fontaineren lanean II, 11 eta II, 12); «Herbia eta apoarmatua» (II, 7) eta «Astoa eta bere nausiac» (II, 8) (La Fontaineren lanean VI, 10 eta VI, 11); «Herbiaren beharriac» (II, 12) eta «Acheria buztanaz gabetua» (II, 13) (La Fontaineren lanean V, 4 eta V, 5); «Dirucoia tresora galduric» (II, 20) eta «Yabearen beguia» (II, 21) (La Fontaineren lanean IV, 20 eta IV, 21); «Gathu çaharra eta sagu gaztea» (III, 2) eta «Orkhatz eria» (III, 3) (La Fontaineren lanean XII, 5 eta XII, 6); «Astoa erlekiekin» (III, 7) eta «Orkatça eta mahaxtea» (III, 8) (La Fontaineren lanean V, 14 eta V, 15); «Tresora eta bi guçonac» (III, 14) eta «Chiminoa eta gathua» (III, 15) (La Fontaineren lanean IX, 16 eta IX, 17); «Çamaria eta astoa» (III, 18) eta «Ora ahocoa itçalarentçat largatcen duena» (III, 19) (La Fontaineren lanean VI, 16 eta VI, 17).

Ondorioz, zein dateke Goihetxeren obraren makro-egituraren logika, arkitektura arrazoitua baldin bada, bederen? Beharbada irakaspen moralen hurrenkera aurki daiteke logika hori? Egia erran, hurrenkera batzuek logika horren bilaketara bultzatu gaituzte: adibidez, bigarren liburuaren lehen bi alegiak, «Arraiñ ttikia eta Arrantçalea»

(II, 1) eta «Oxoa eta ora mehea» (II, 2) perfektuki ezarriak dira jarraian. Ezen, La Fontaineren «Le loup et le chien maigre» (IX, 10) honela hasten da: «Autrefois Carpillon fretin / Eut beau prêcher, il eut beau dire; / On le mit dans la poêle à frire [...]»; erran nahi baita zentzuari begira La Fontaine berak azpimarratua zuela «Le loup et le chien maigre» zela «Le petit poisson et le pêcheur» (V, 3) alegiaren segida, eta Goihetxek, hortaz oharturik, bi testuak bat-bestearen jarraian ezarri ditu. Ondorioztatu daiteke beraz Goihetxek zentzuz berriz osatu duela hurrenkera logiko bat.

Bizkitartean, oro har, lehen lau liburuak analizatuz, ez dugu lortu arkitektura osoari logika zehatz bat aurkitzea. Iruditu zaigu lehen liburuak giza zorrea eta harreman sozialak hartzen dituela gaitzat, bigarrenak jokamolde indibidualak, hirugarrenak eta laugarrenak garai hartako egoera politikoak autoreari eragin hausnarketak; baina hondarrean ez dugu sistematikoki frogatu ahal izan logika horren zuzentasuna. Gehiago dena, «Orkatça eta mahaxteia» alegia irakurriz, iruditu zaigu Goihetxek berak aitortzen duela alegiak ez dituela irakaspen moralen arabera sailkatu: «Mundu huntan behar dugu elkhar bethi lagundu, / Lehen ere hori bera nombait erran dukegu: / Baiña gauçac hiruretan erratea calte eztu» (III, 18). Hala ere, balio luke etorkizunean obraren arkitektura osoaren ikerketa beste azterketa lan batean barnatzea, horren osaketak logika bat jarraitzen duenez hobeki erakusteko.

3. OBRAREN XEDE PEDAGOGIKOAK

Goihetxeren obra orokorrean aurkeztu ondotik, goazen haren mamiaren begiratzera. Gérard Genettek idatzi zuen bezala, eta Goihetxek aitzinsolasean dioen harira, alegia genero seriosa da, irakastea duelako helburu:

L'hypertexte est ici, quelles que soient ses nuances de familiarité et d'enjouement, un texte *sérieux*: la fable est après tout un genre didactique et moralisateur, même si sa «moralité» est souvent d'un réalisme assez terre à terre (Genette, 1982, 374. or.).

Ez eta ez, alegia ez da josteta hutsa, ez da «bufunkeria»; ezen, irakur daiteke «Bufuna eta arraiñac» alegiaren hastapenean:

Asco badabilltça bufunen ondotic,
Aldiz nic ihes dut eguiten hetaric.
Gaiçoentçat ecen dituzke Yaincoac
Creatu choilki bufunac (IV, 10)

Alegia hori Goihetxeren xedearen *mise en abyme* gisa irakur daiteke: haren lana ez da ergelkeria, eta ez du «chistu»rik merezi, alderantziz. Hain zuzen, irakurle serio, jakintsu edo jakin-goseari zuzentzen dizkio bere alegiak (lehen lau liburuetan, bakar bat aurki daiteke irakaspen moral espliziturik gabe: «Erho bat eta çuhur bat», IV, 8; beste guziaz irakaspen argi eta garbiren adierazle dira). Gisa horretan, ezberdindu daitezke lau xede pedagogiko Goihetxeren egitasmoan, hots lau irakaspen mota: moral-espirituala, soziopolitiko, kulturala, linguistikoa. Azter ditzagun banan-banan.

3.1. Irakaspen morala eta espirituala

Goihetxe apez predikariak alegiak parabola gisa erabili nahi ditu irakaspen moral eta espiritualen hedatzeko: aitzinsolasaren bigarren orrialdetik ulertua dukegu hori. Autorearen lehen helburuetarik da, beraz, etengabeko harremanean izatea irakurlearekin, testuetan zehar bere lezioak transmititzeko. Bigarren pertsona erabiltzen du funtsean noizbehinka, berak asmatutako neurtitzetan, hartzaileari zuzenki dei egiteko alegiaren zati garrantzitsuetan, hots, irakaspen moraletan, adibidez: «Cer yan, cer yauntz, non biçü çuc, baldiñ segur baduçü, / Content çaudecü: san Pabloc, horla erraten deraitçü» (II, 18).

Zer ikas daiteke bada, Goihetxeren moralak irakurriz? Besteekiko hainbat jokamolde kaltegarriak direla bai norbanakoarentzat bai gizartearentzat, eta bekatutik daukatela, hala nola: lausengari izatea, I, 1; II, 11; alfer egotea, I, 2; I, 17; I, 24; I, 25; bestea laguntzeko ordez lezioak ematea, II, 20; besteak engainatzea edo nahastea, II, 3; III, 25; IV, 19; haserretzea, II, 4; bestea den bezala ez laguntzea, Jainkoak gaiztaginak ere laguntzea manatzen duelarik, I, 21; II, 5; III, 18; IV, 3; besteak laguntzeagatik saria galdegitea, II, 14; mihi-gaizto izatea bestearekiko, II, 16; III, 24; burasoek Elizaren doktrinaren araberrako bihotz ontasuna ez irakastea haurrei, edo haurrak goizegi libratzea, I, 22; II, 21; jende xaharra gogorregi izatea gazteriarekiko eta hein apalago batean jende gazteak xaharren aholkuak ez entzutea, III, 1; esker txarrekoa izatea, III, 8; adiskide onak ez hautatzea, jakinez egiazkoak beti guti direla, I, 23; III, 6; IV, 12.

Goihetxek erakusten du ere giristino onaren eginbeharra dela halabeharra onartzea eta nork bere zortea onartuz lan egitea, Jainkoaren laguntzaren edo hil ondorako bertiereko bizitza hobearren menturan (I, 4; I, 7; I, 18; II, 8; II, 17; II, 19; II, 24; III, 4; III, 20; III, 22; IV, 1; IV, 15). Irakurleak ikas dezake Jainkoa bera, hark egin mundua eta hark manatu halabeharra goraiatu behar dituela, zuzengabea iruditzen bazaio ere (I, 8; I, 15; IV, 2; IV, 7). Bestalde ere, apezari edo Jainkoa berari dei egin behar diela zorigaitzean (I, 3; I, 10). Edo berriz: orainaldiaz arduratu behar duela, gerorako ameskerietan higitu gabe denbora (I, 9; II, 1; II, 10; III, 19; IV, 14).

Azkenik, norberak hainbat desbide saihestu behar dituela erraten du idazleak, tentazioa denetan eta beti hor dagoelako (II, 23). Desbide horiek izan daitezke urguiluaren, nartzisismoaren, hipokrisiaren, zikoiztasunaren edo ezin asetzearen isuria (I, 5; I, 25; II, 2; II, 10; II, 18; II, 22; II, 25; III, 12; III, 14; III, 17; IV, 21); mendekatzeko gogoia (IV, 4); gaiztaginen eredia segitzea (IV, 17); emazteenganako tirria xoratzailea (I, 12); jelsia eta nork bere jitearen ukatzea (I, 13; II, 15); emazteek bereziki daukaten fazoinen egiteko, senarra ez maitatzeko, sekretuak hedatzeko, zentzugabe beti kontra egiteko joera (I, 14; III, 21; IV, 6; IV, 24); plazer hartzeko edo interesak biltzeko nork bere burua lanjerean ezartzea, gogoetatu gabe (I, 20; II, 6); gazte denbora ergelkerietan xahutzea (II, 7); edatea (autoreak azpimarratzen du, La Fontaineren itzulpenetik at, arazo hori larria dela bere inguruan: «Nola gure tokietan, maiz ikhusten baitugu», III, 5); arrazoinamenduari eta zentzu onari ez ematea lehentasuna (III, 11; III, 16; III, 23; IV, 5); beldurraren eraginez ihes egitea (III, 13).

3.2. Irakaspen soziopolitiko

Goihetxeren irakaspen moral-espirtualak ikusi ondoren, aipa dezagun bigarrenik autorearen xede pedagogikoa arlo soziopolitikoan. Arrunt ohargarri da bere garaiko gizarteaz irudi kritiko zehatza eskaini nahi diola irakurleari. Adibidez, behin baino gehiagotan eta arrunt gogorki adierazten du boterea daukaten burges eta dirudunek urrikirik gabe lehertzen dutela herritar arrunta, eta hartaz ontsaxko baliatzen direla beren kargu eta ontasun erdi ebatsiak bermatzeko:

Handiec duteiño, ttipien beharra,
Ezdute guphide, lausengu maltçurra:
Baiña eguiñ dute bai, hec bere yocoo,
Aise dute ahanzten, çor duten pagoo.
Lanaren saria, çaie bai eskatcen,
Urus afruntutçat, ez badute hartcen;
Eta laidorekin, guibelat egortcen. (III, 9).

Goihetxeren ustez, jende xumea beti amore ematera behartua da (I, 6), bere burua sozialki ezin defendatuz. Alabaina, La Fontaineren errankizunak garaikidetuz, justizia sistema gogorki gaitzesten du Goihetxek: maiz gomendatzen dio irakurleari bere arrangura ez dezan nehoiz eraman auzitegiraino, hondarrean bai auzi jartzailea bai horrek auzitaratua gertatuko baitira epaileen petzero. Hots, hain da usteldua garai hartako justizia sistema, hainbesteraino boteredunei eta burges aberatsei saldua («Orobat da ikhusten, gaitztaguiñ handia, / Carrosan ibilltzen, ohorez gaindia: / Urkhatcen aldiz ttipia», IV, 11), non hobe litzatekeen, Goihetxeren iritziz, auzitegira joatea baino konponketa txarra aurkitzea bi aldeen artean (I, 11; I, 19; II, 9; IV, 23). Eguneroko beharretan ere, esplotazioa jasan behar du herritar xumeak, boteredunek inposatu gastu izugarriak ezin ordainduz ari dela. Goihetxek salatzen du bereziki medikuen bihotz-gabetasuna egoera horretan, gehienak gainera ezjakinak direlarik (III, 7) eta eriak maiz heriotzatik salbatzen ez dakitelarik (I, 10). Ikus adibidez zein hozki aipatzen duen gai hori, La Fontaine anitzez lirikoago delarik («Ô temps, ô mœurs! J'ai beau crier / Tout le monde se fait payer»):

Eriac ez ditu choilki contuan hartcecoac,
Medicu, sendagaillutan eguiñ diren gastoac:
Ahal beçaiñ laster diru, onez pagatcecoac.
Baditu bertce batçuec, ez gutiagocoac. (III, 3).

Beste gisa bateko menpekotasuna aipatzen du ere Goihetxek, hori da hiriek baserriari gaina hartzea. Kanpainaren hustea salatzen du, eta gazteria otoizten du herrian geldin dadin (I, 16; I, 24):

Oiñ bitacotan cembatac
Bere aita-amez unhatuac,
Cingar, arto eta pitarras
Eta bere capusaillaz

Supherki desgustatuac,
 Dohacinac hiritara:
 Gaiçoec uste dutela
 Hetan bicico direla
 Ttoina eta oillascoz gogara.
 Baiña libertinkeriac
 Handic laster miseriac,
 Ondoan gaitztakeriac,
 Badaramatça tristeac
 Ya gehien-gehienac,
 Batçuec ospitalera,
 Bertceac galeretara,
 Bakharrac ere urkhabera.
 Etchetan egon balire
 Oraino bici laitezke,
 Ohore ere balukete (I, 16).

Certan gan urre-ketara
 Ixasoaz bertce aldera?
 Edo urrungo tokitara?
 Hetan guti da aberaxten,
 Asco ere dire galcen,
 Asco pobreago itçultcen (I, 24).

Azkenik, biziki argiki adierazten ditu bere sineste politikoak, testuinguru nahasian: monarkia da erregimen hobereana («Behar çaiten içan erreguetasuna / Nere obraren hastapena», IV, 25), erregea ona baldin bada behintzat, ez baldin bada tiranikoa (II, 12). Maleruski, monarka garaikideak ez dira ereduçarriak Goihetxeren ustez, eta ulergarri da herritarren haserrea eragin dezaten:

Horla printce çuhur batec, erresuman badaki,
 Emaiten doakioken, cargua bacotchari.
 Baldiñ handitaric haiñiz, igurikitcen badu,
 Ttipienac horren gatic, arbuiatcen ez ditu.
     Baditu ere harc, handiac guicentcen,
     Hortaraco ez ditu, chumeac larrutcen.
     Baidaki horla eguiñ, duketen guciac,
     Içatu direla, yendez gaitcetxiac:
 Ordutiç direla, segur desmasiac,
     Eta khoroa ebaxiac,
     Baita buru ebaxiac (IV, 9).

Orduan, Errepublika eta boterea herritarren esku ezartzea aterabidea ote liteke? Bate-re ez, idazlearen arabera. Ezen, ez du sinesten goi mailako klase sozialek nehoiz utziko diotenik boterea herritarrei: haren ustez, Errepublikan monarkian bezain zapaldua gertatuko da jende apala.

Animaleec orduan certan eguiñ ez çuten,
 Guiçonec casu berean ohi dutena eguiten?
     Khenduric azken monarca
     Iphiñtzen errepublica?
 Nic ez dakit ceren gatic:
 Fableac ez dakhar deusic.
 Aitcitic bertcer cergatic
 Gauça hura eçartcen dute
 Bada oraiño hemen ere,
 Berdiñ diot: ez dakit nic.
 Çoiñ den hoberena, gauça bietaric
 Yuyatceco deçagun utz, arbola fruitutaric.
 Bethico esperientciac, gauça da irakhaxia,
 Bordaria ontcen eztela, mudatuz maiz nausia:
 Ez aberaxten sehia, chanyatuz maiz tokia.
 Yendeac ere diduri mudantça husutaric,
 Nihoiz guti dakharrela, cargaren gutimenic:
 Gutiago onantçaren nihoiz berratçapenic (III, 1).

Errepublikak iraultzaren bidez lortzen delarik gainera, jende xumearendako porrot are handiagoa iruditzen zaio Goihetxeri: iraultzaileek burges aberatsen jokoa baizik ez dute egiten, eta berdin petzero gertatzen dira hondarrean. «Chiminoa eta gathua» alegian, ironia garratzez du ideia hori adierazten Goihetxek:

Errebolucionetan horla dire guelditcen,
 Fanfarrun barricadetan, direnac guducatcen:
 Gaiçoec eguiñ tortilla, baitute abillec yaten.
 Populu soberanoa, den ondoan nekhatu,
 Membroez, edo biciaz, denean han puntchatu,
 Charlatanec dutenean, yocoo seguratu;
 Oyhuz diotela: biba nacione handia!
 Elhe ederrez daienean, eman ferecaldia:
 Doble carga bademote, laster abereari,
 Eta baldiñ eciñdua, badago hura nagui,
     Merke bastoi ukhaldia:
     Biba populu handia! (III, 15).

Azken finean, Errepublika eta demokrazia burgesek saldu ameskeria hutsak dirateke, eta aldakortasun iraultzailea, gaitzik handiena dateke politikan, Goihetxeren ustez: hoberena da plantan dagoen erregimena onartzea, ezen aldatzen baldin bada, txarra-goaren arriskua hartzen da (III, 10), eta dena den, behin kalapita politikoa sortuz geroz, gizarte osoa hondoratzen da:

Dukenean eguiñ errebolucionea,
     Gauça da duda gabea,
     Aseac baditu khentcen,

Goseac tuela hartoen:

Bere cortea ere batere ez hobetcen:

Baiña areago bai segurez bihurtcen. (IV, 22).

Goihetxek irakurleari bere garaiko egoera soziopolitikoaz gogoeta eginarazi nahi duela ez da dudarik, beraz, bai eta konbentzitu ere, alegiaren indarraren bidez, gizartean hainbat zuzengabekeria badaudela, baina ez direla iraultza eta Errepublikaren bidez konponduko (alderantziz: areagotuko); bihotz oneko errege orekatu baten erreinua litzateke hoberena herria gobernatzeko.

3.3. Irakaspen kulturala

Azter ditzagun orain, hirugarrenik, obraren irakaspen kulturalak. Goihetxe apezta gizon eskolatua eta jakintsua zen, herrikide jakin-goseari mintzo. Horregatik hainbat erreferentzia kultural sartzen ditu bere lanean. Ohar daiteke lehen bi liburuetako alegietan, La Fontaineren hipotestuan agertzen diren greziar-latindar kulturako erreferentzia mitologikoak arrunt kendu dituela Goihetxek (adibidez: I, 19; II, 6; II, 8; II, 17; II, 22). Baina hirugarren liburutik harat, hasten da oin-orriko notak gehitzen, publikoari esplikatzeko nor ziren «Bakhus» (III, 5), «Socrate» (III, 6), «Yupiter/Yupiñ» (III, 10, IV, 2, IV, 20).

Oin-orriaren bidez ditu ere Goihetxek garai hartako euskaldunendako bestelako erreferentzia arrotzak azaltzen: «gorthe pleniera» (IV, 18), «agasa» (IV, 20), «coda» (IV, 23), «gaster» hitza (IV, 25). Urrunago, La Fontaine eta Esopo ere luzaz aurkeztuko ditu horrela (VI, 7), edo Parisko «menayeria» zer den argituko (VI, 8).

Baina kanpoko erreferentzia horien irakaspenaz gain, Goihetxek tokikoak ere hedatzeko xedea erakusten du noizbehinka. Adibidez, Larrun mendiaz ezartzen du oin-orriko nota bat:

Escual-herrico mendi gorenetaric bat: dituena bere inguruan, Urruña, Azcain eta Sara, frantciaco aldetic, eta Bera, espaiñacotic (IV, 16)

Laugarren liburuan oraino, Bidasoaz azalpenak eskaintzen ditu:

Ibaia, Frantcia Espaiñatic separatcen duena, çoinaren uretaco irlachca batean bi gortheac billdu baitciren, Behobia deitcen den, Urruñaco cartierari bisabis (IV, 21).

Nota horiek ongi frogatzen dute Urruña eta Lapurditik haragoko publiko euskalduna hunkitzeko xedea zuela Goihetxek, eta nolabaiteko harrotasuna bazuela bere herriko ondare geografiko eta historikoa agerrarazteaz.

3.4. Irakaspen linguistikoa

Goihetxeren harrotasun geografiko-historikoa aipatu dugu, baina konparatzerik ez du haren harrotasun linguistikoarekin. Azter dezagun laugarren atal honetan. Goihtxeren xedea da Lapurdiko goi mailako euskaran itzultzea La Fontaineren alegiak:

bide horretan, hobekien ezagutzen duen lapurtera du lantzen, erran nahi baita Urruña-Azkaingo euskalkia. Goihetxeren obraren ikerketa dialektologiko zehatza ez dezakegu aurkeztu hemen, baina ohar batzuk egin ditzagun. Hiztegi berezia nabarmen da: «tiki», «cuchean», «goan/gan», «cracada»,... Aditz-laguntzaile forma bereziak ere ezagun dira: «diotet» («diet»en ordez), «çare»... Baina bustidurak dira ezaugarri nagusienak: «oiñon», «baiña», «eguiñ», «arraiñ», «atta», «amatto»... Huna adibidez zati gustagarri bat euskalki horren hainbat ezaugarriren erakusle:

Arrantçaleac diotço:
 Biz hala, arrai pollitñoa,
 Predicari maltzurñoa:
 Baiña çu gaur arraxean,
 Ganen çare paderara,
 Han friguitua içaitera,
 Bertce ascoren compañian (II, 1).

Bestalde, ohargarri da lapurterazko forma zahar eta klasikoak hobesten dituela Goihetxek, Josu Pikabeak erakusi duen bezala (Pikabea, 1991) –La Fontaineek berak frantses forma arkaikoak erabili zituen bere alegietan–.

Urruña-Azkaingo euskalkia balioztatzeko eta ohoratzeko xederik baldin bazuen Goihetxek, irakurleak haren ama-hizkuntza hobeki preztatzeko, xede linguistiko zabala-gorik ere bazuen. Alabaina, beste euskalkietarik ere egiten ditu maileguak idazleak (Bouda, 1973), neurtitz edo errimen beharrendako (hala nola, behin baino gehiagotan, Baxe-Nafarroako «jin», «etorri»ren partez), bai eta bere ezagutzaren aberastasuna erakusteko eta transmititzeko ere. Horren froga da irakurle urruñarrarendako hitz «arrotzenentzat» hiztegi «chumea» gehitu diola bere obrari, eta testuetan berean notak txertatu dituela: «curtidorra = Laphurdin *çurratçaillea*» (II, 8); «ayutetan = Suberoa aldera, *ayutari* erraten diote *labamendia*» (III, 3).

Halere, oroz gainera harrigarriena da Goihetxek egiten duen aditz trinkoen erabilera, horiek hondarreko «hiztegui chumea»ren gehiena osatzen dutela. Argi dago Goihetxek berak konposatu dituela hainbat aditz trinko, batzuetan zuzen, bestetan oker (*«bahakhar-nat»): goi-mailako estiloa eta delako klasikotasun bat lortu nahiko zukeen bide horretatik. Aditz trinko horiek azterketa sistematikoa merezi lukete, gerorako uzten duguna.

4. ITZULPEN, EGOKITZE, BIRSORTZE?

Goihetxeren obra orain arte osotasun gisa aztertu dugu, La Fontaineren hipotestuari erreferentzia sistematikorik egin gabe. Goihetxek berak bere obra horrela irakurria izan zedin nahiko zukeen, ez baitzituen bere alegiak jatorrizko bertsioaren parez-pare ezarri, Arxuk egin zuen bezala. Bizkitartean, J.-B. Orpustanek egin oharrari jarraikiz, argi da Goihetxek Arxuk baino hipotestua anitzez hurbilagoetik segitzen duela. Zein heinetako libertatea hartu ote zuen orduan La Fontaineren testuari begira? Mementoa dugu funtsezko galdera horren egiteko.

Goihetxeren itzulpenak oro har leiala badirudi ere, nabarmen da hipotestutik urruntzen dela. Prosodiaren aldetik lehenik, Genettek «transmetrisazioa» deitzen duen praktika erabiltzen du gehienetan (Genette, 1982, 311. or.): Goihetxek, La Fontaineren neurtitz libro eta arinak, estilo airos eta bizia, erregularitasun metriko klasiko eta presu bihurtzen ditu, soilik aldizkatuz neurtitz luze eta laburrak, jatorrizko erritmo lasterretik anitz galduz, seriositasun eta sinesgarritasuna irabazteko hain segur. Ohar berdintsua egin daiteke narrazioaz: «Arratoina Hermitau» (I, 15) alegiaren hipotestuan, La Fontainek modu gustagarrian aldizkatzen ditu, elkarrizketan, zeharkako diskurtsoa eta diskurtso zuzena; Goihetxek aldiz era monotonoagoan diskurtso zuzenaren hautua bakarrik egiten du (ikus ere «Çaldia eta Oxoa», II, 15). «Ora beharriez gabetua» (IV, 3) alegia, berriz, *in medias res* hasten da hipotestuan, Goihetxek nahiago duelarik gertakarien ordena kronologikoa errespetatu.

Alegia batzuetan, Goihetxek ez du hipotestuko irakaspen moralaren tokia errespetatzen: «Bildoxa eta Oxoa»-n (I, 6), morala hondarreko atxikitzen du, segur aski hobeki garatzeko gisan, La Fontainek hastapenean ezartzen duelarik bi neurtitzetan doi-doi; «Astoa eta Chacur ttikia»-n (I, 13), Goihetxek morala bai hastapenean, bai hondarrean ezartzen du, La Fontainek bukaeran baizik ez duelarik ematen. «Oxoa eta ora mehea» alegian (II, 2), hipotestuko irakaspen morala, narrazioan txertatua dena («Ce Loup ne savait pas encor bien son métier»), hipertestuaren kontaktaren hastapenean kokatua da, narrazio parte gisa («Naski aprendiz oraiño oficioan baitcen»), eta irakaspen moral luzea gehitua zaio hondarrean. «Herbia eta apoarmatua» (II, 7) alegian, hipotestuak irakaspen morala ezartzen du hastapenean, Goihetxek aldiz hondarrean, modu klasikoagoan.

Hipotestutik urruntzen da ere Goihetxe emendakin ugari egiten dizkiolako. Gérard Genettek «espansioa» deitzen du fenomeno hori:

Le second type d'argumentation, antithèse de la concision, procède non plus par addition massive, mais par une sorte de dilatation stylistique. Disons par caricature qu'il s'agit ici de doubler ou de tripler la longueur de chaque phrase de l'hypotexte. C'est la grenouille qui veut se faire aussi grosse que le boeuf, et cette comparaison ne me vient pas tout à fait par hasard. Appelons cela, pour faire paradigme avec l'extension, l'*expansion* (Genette, 1982, 372. or.).

Hain zuzen ere, Goihetxeren alegia kasik guziak hipotestua baino aise luzeagoak dira. Harrigarri da nola desplegatzen dituen La Fontainek bildu adierazpenak, plegu horietan zetzan ironia edo interpretazio anitzaren efektuak hautsiz. «Arratoina Hermitau» alegian (I, 15), adibidez, fraileen kontrako eraso ironikoa («Je suppose qu'un moine est toujours charitable») osoki desagertu da, eta irakaspen moral hirukoiztuaz jende zikoitzak arruntki ziztatzen ditu. Ondorioz, La Fontaineren alegietan garatua den erlatibismo filosofikoa galtzen da Goihetxerekin: ikuspegi subjektibo koherente bakarra digu inposatu nahi.

Erran daiteke Goihetxek bi emendakin mota egiten dituela: helburu pedagogikoa dutenak eta helburu poetikoa dutenak. Emendakin pedagogikoetan, bereiz daitezke batetik La Fontaineren hipotestu inplizituaren argiratzea, eta bestetik Goihetxek bere baitarik hipotestuari gehitu nahi dion zehaztasun morala.

Hipotestu inplizituaren esplizitazio kasuan, adibidetzat har daiteke figura estilistikoaren biluztea, hala nola «Lehoiñaren gorthea» alegian (IV, 18), oin-orriko notan: «loren erreguiña = arrosa»; irakurleari metaforaren xarma desitxuratzen zaio, ulermenaren izenean; berdin «Listorrac eta erleac» alegian (IV, 23), oin-orriko notak efektu literarioak desloratzen ditu: «Ala, oraindic ez othe du, / Aski hartça milicatu? = Luçatuz hauciac, partidac tchupatu, chucatu». Fenomeno hori testuan berean ere atzaman daiteke: «Ecen erreguec coleran / Egorri çuen cuchean, / Satanen erresumara, / Miñardarena eguitera: / Erran nahi du: itho çuen» (IV, 18); «Bere fiña ukhan çuenaz: / Erran nahi da, itho cenaz» (IV, 24).

Hipotestuari gehitutako zehaztasun moralaren kasuan, hainbat alegia har daitezke etsenplutzat, kasik guziak: Gohietxek bere gisara moldatzen edo luzatzen du irakaspen moralak, gehienetan zentzu giristinoagoa emateko, edo bere garaiko egoera soziopolitikoaz iritzi bat eskaintzeko. Ikus adibidez «Tirritta eta Chinaurria»: ezagun da La Fontainek ez ziola irakaspen moral espliziturik ezarri alegia horri, eta horrek historian zehar interpretazio ezberdinak eragin zituela, batzuek alegia xinaurriaren alde ulertu dutela, «geroa lan eginez prestatu behar da» (eta ildo horretatik ari da Patrick Dandrey, 2010, 363-379. or.), besteek tirrittaren alde, «ez daiteke bihozgabe ager behartsuaren aitzinean» (Rousseau eta ondoko idazle giristino batzuk bereziki). Gohietxerentzat argi da ez dela zalantza izpirik sortu behar irakurlearengan: moralak argi eta garbia gehitzen dio kontaktari, aldebat xinaurriaren alde:

Fabletto hau certaraco?

Oror irakhasteraco

Adin gasteen dena alfer eta nagui,

Çaharrean maiz dela gose eta egarri.

Eta huzcur dagonac denean lan-bide.

Badukela ondoan cer yan gabe yan-bide.

Finean gaizki dena ohitu gaztean,

Çaharrean bioa çacua soiñean (1, 2)

Gauza berdina gertatzen da «Bi medicuac» alegian: La Fontainek irakurlea interpretazioaren nagusi uzten duenean, Gohietxek berea inposatzen dio hartzaileari (I, 10). «Ora eta Oxo» (I, 18) alegia famatuan, La Fontainek ez du irakaspen moralik proposatzen: irakurleak uler dezake hobe dela gosetua baina libro bizi, ezenez eta ase baina loturik; Gohietxek aldiz ez du interpretazio askatasunik uzten: «Badaiteke gure oxoa / Cen ciñez filosofoa. / Baiña nic guciac-gatic / Hauta niro bietaric: / Onxa aseric bicitcea, / Eta azpico egoitea: / Ecen ez libre ibilltcea, / Eta goseac hilltcea». «Badaiteke» aditzak eta lehen pertsonaren markek ongi adierazten dute Gohietxek ulertua zuela hipotestuaren irakaspen moral inplizitua, baina bere aburua nahi izan duela indarrez transmititu hartzaileari. «Astoa ihician» alegiari dagokionez, jatorrizko testuaren arabera hirukoiztua da testua, hots neurritz kanpoko bihurtzen da, eta haren funtsa ez da kasik ezagutzen ere, izenburutik haste (hipotestuaren titulua «L'âne vêtu de la peau du lion» da); eta irakaspen moralak berdin desitxuratua da: «Un équipage cavalier / Fait les trois quarts de leur vaillance» bi neurtitzak bihurtzen dira hamalau neurtitzeko emazteen kontrako estrofa polemikoa. «Belea eta Acheria» alegian, berriz, La Fontaineren

bertsioan ez bezala, narratzailearen balio jujamendua kontaketatik haste agertzen da: axeria berehala pertsonaia «maltçur» gisa aurkeztua da, belea aldiz, «gaiço»; axeriarren elea «legun» izenondoz kalifikatua da, eta irakaspen morala aitzin kontaketaen bilduma esplizitatua da: «Ez balitz belea içatu hain gaiço /Acheriac eguiñ etçukeien frico» (I, 1). «Arratoina eta oustria» alegian (I, 16), La Fontainek bi irakaspen moral proposatzen ditu, irakurleari hausnartzeko hautu zabala utziz; Gohiethek aldiz lehen irakaspen morala baizik ez du aurkezten, baserrialdearen hustearena, hori franko garatuz.

Argi eta garbi da, beraz: irakurleak ez dezake interpretazio dudarik izan, eta alegia ia guzietan aurki daiteke ezaugarri hori. Ondorioz, horrek pisukeriak sor ditzake: ikus adibidez «Astoa eta ora» (I, 21), estilo neketsuan idatzia, edo alegia batzuetako errepikapenak, hala nola «Oxoa eta Acheria» alegian «enganio» hitza, (II, 6), edo astunago oraino, «Itçaiña basan guelditua» alegian (III, 22), irakaspen moral osoaren errepikapena, lehenik kontaketa, ondotik hondarrean («Lagun çac heure burua, / Lagun dakiken cerua»).

Baina Gohiethek hartzen dituen libertate guziek ez daukate xede pedagogikoa soilik, anitzek helburu poetikoa ere daukate. Begira ditzagun erranaldi trinko egokiak, hainbat figuraz josiak. Azpimarra ditzagun paralelismoak («Handia naskian baino, tchikia segurean», II, 1), poliptotoak («Eta abillagoa abillac bera baiño noiz nahi», II, 3), erritmo bikoitzak («Colerac eta errabiac / Dute gaitzten errechena; / Soseguac eta astiac / Errechten aldiz gaitcena», II, 4), metafora irrigarriak («cuyatçat naoçaçu?», II, 12), hitz jokoak («Icena da comunena, / Içana aldiz bakhanena», III, 6), metonimiak («Biçardun» deitzen ditu gizonak, IV, 6), zeugmak («Pegar bat esne buruan [...] / Baçaraman harc hargatic, / Buruan arranyaturic, / Pegar esneaz bertceric», I, 9), konparaketa burleskoak («cascoa meloi bat iduri», I, 12), hitz uztartze oroigarriak («lepo-luz, / Moco-luz eta çangar-luz», I, 17). Aipa ditzagun ere Gohietxeren aurkikuntza idiomatikoak: «Acheria eta Akerra» alegian (I, 23), «acheri çaharra» formula egokia irakur daiteke, «Sudurraz haratago ere harc ikhusten ez çuen» kalko txarraren ondotik balore gehiago hartzen duena oraino. Ikus ere Gohiethek kontaketa gehitzen dizkion umorezko komentarioak: «Oraiño academiatic acheriec ez çuten» (II, 6); edo La Fontainek erabili adjektiboez egiten dituen oharrak, batez ere «norman» eta «gaskoin» izenondoez: «Dena dela hortaz, Batetic bertcera, / Haguitz da yauci laburra. / Trumatu duela Normanac Gascoiñic, / Edo bertçaldera Gascoiñac Normanic, / Ezta nihoiz etsempluric, / Nic dakidala seguric» (III, 20), «Baiñan içan çaitte, horlaco tokitan, / Ardura çure hitcetana, / Edo gascoiñ edo norman» (IV, 18). Gohiethek ez du dudatzen ere euskal atsotitzak txertatzea, xede publikoaren kulturari arrunt egokituz: «Euscaldunac dioena bethi hill eta salda: / Edo, hill eta abrea, / Buztanean çaldarea²» (II, 20).

2 «Zaldarea» da, Lhanderen hiztegiaren arabera, zaldiari ematen zaion bazka. Ikus ere beste atsotitz hauek: «Hil eta gero, salda bero», «Asto illari uzkutik olo», «Mando hilari uzkitik olo», eta espainolez «A burro muerto cebada al rabo»: gauzak garaiz egin behar dira, bestela ez du balio.

Bestalde, jakina da La Fontaineren jenioaren alde bat izan zela alegiak antzerki ttipiak bihurtzea, eta ohargarri da Goihetxek gustura azpimarratzen duela istorioen dramaturgia. Dekoratuaren deskribapena garatzen du («haritz tontorra», I, 1), eta pertsonaia oroigarriak irudikatzen, adibidez: ttirritta eskale, «çacua soiñean», I, 2; Aneta «dotea» amesten (La Fontaineren Perrette jadanik ezkondua zelarik, I, 9); «Madama cigoiña» dena fazoin eta takoin, II, 3; «Urçoa eta Chinhaurria» alegiako mutikoa «Oĩnhux eta buru-arras herresaca yalguia», II, 5; «Çapataiña eta Bankiera»ko zapataina «bethi [...] contentago / ema erdi berria baiño», II, 18; «Itçaiña basan guelditua» alegiako protagonista errabiatua juramentuak asmatzen («Çakiskien arneguac / Aspalditic yakinduac / Eta orai eguiñ berriac / Erran ondoan guciac», III, 22). Goihetxek plazer du berdin kontaketa dramaturgiaren dramatizazioa mamitzea leku-denborazko osagaiak gehituz («goizdanic yaikia», I, 1). Batzuetan zati narratibo edo diskurtsibo luzeak ere gehitzen ditu, hala nola «Amiamokoa eta Arraiñac» alegian (I, 17): Goihetxek atsegin handia hartzen du historiaren garapenean, modu atsegingarrian sortuz elkarrizketak («Hola! dio, maitheñoac, aleguera guirade?») edo barne bakarrizketak («Ay! cer asea sarriche harc berekin cerasan, / Eguin beharco dudan nic, naicenean gosetu!»). Eranskin luzeak egiten ditu gisa berean alegia hauetan: «Oxoa eta Acheria» (II, 6); «Miha, Ahuntça eta Ardia, Lehoinarekin partçun» (II, 9); «Oxoa eta Cigoiña» (II, 14); «Iguelac Erregue-galdez» (III, 10), Bonaparte pertsonaiarekin; «Yupiter eta bordaria» (IV, 2).

Erran daiteke hemen Goihetxek egiazki bereganatuak zituela La Fontaineren alegiak, bere baitako bahetik pasaraziak zituela, eta nahi bezala moldatu: ez ote zaio lehen pertsonaren marka eskapatzen «Pegar esnea» alegian («Nere neska»), berea bihurtua balitz bezala? Gehiago dena, ausartzen da «Axeria eta Akerraren» irakaspen moral («En toute chose il faut considérer la fin») «Haritça eta sesca» alegian txertatzera: «Gauça gucietan bethi, / Bekio beha azkenari» (IV, 16). Eta ausartago, Florianen «Les deux paysans et le nuage» alegian aurkitzen den irakaspen moral ezaguna («Rira bien qui rira le dernier») txertatzen du «Acheria eta cigoina» testuan: «Baiña orhoit çait duenac, azken eguiten hirri, / Harrec duela bakharric hirri eguiten ongui» (II, 3). Horrek erakusten du Goihetxe arrunt murgildua zela La Fontaine eta Florianen alegietan, eta sakonki bereganaturik zituela, gustura ibil zitekeela testu batetik bestera, sorkuntza berezia proposatzeraino.

Azkenik, erran daiteke Goihetxeren plazera alegia horiek itzultzean nabarmen dela irakurlea gogoan egiten dituen egokitzapenak aztertuz. Izan ere, tokiko erreferentziak sartzen ditu («Merlin» bihurtzen da «Atchular», II, 11), eta hainbat topiko eta erreferentzia noble konplexurik gabe –alderantziz, harrotasunez– tokiratzen ditu: «Itçaiña basan guelditua» alegian (III, 22), «[...] un certain canton de la basse Bretagne / appelé Quimpercoentin» bihurtu da «Bezcoitceco intha urxu[a]»; «Arratoina eta ostria» alegian (I, 16), «Apennins» eta «Caucase» gune exotikoak «Larhun» eta «Haira» bihurtu dira; *Odiseatik* eratorri «De Charybde en Scylla» formula «Sasitic athera eta baitciren berhoratu», bihurtzen da (II, 17); gehiago erabilia ez den arbaleta «escopeta» bihurtzen da (II, 5). Dudarik gabe, itzulpengintzatik urrunduta eta birsorkuntzatik daukate Goihetxeren alegia horiek.

5. AZKEN HITZA

Azterketa honetan, hainbat gidamarka proposatu nahi izan ditugu Goihetxeren egitasmoa ulertzeko, eta haren lanaz irakurketa fina ukaitzeko. Bere obraren xede pedagogikoa zaigu nabarien agertu lehen irakurketan, eta ikerketa zehatzagoak hori du baieztatu. Halere, ohartu behar da Goihetxeren xede pedagogikoa ez dela bakarrik moralizazioan mugatzen: irakurleari beste hainbat irakaspen eskaintzeko gogoia zuen Goihetxek, irakaspen soziopolitikoak, kulturalak, bai eta bereziki linguistikoak ere, Urruñako lapurtera goi-mailara iganaraziz, eta oro har euskara aberatsa erakutsiz, bai Iparraldeko, bai Hegoaldeko hartzailearentzat, nolabaiteko euskara batu baten eredia proposatuz. Bi kulturen arteko mediaziotzat har daikete Goihetxeren obra, euskal literaturaren akulturazio prozesuaren baitan. Alabaina, frantses literaturaren maisu obra bereganatuz, horren kode eta baloreak berera egokituz, Goihetxek –beste euskal alegiagileek bezala, funtsean– parte hartu du euskal literatur idatziaren eraikitze sendoan: fenomeno hori deitzen dugu «euskal literaturaren akulturazio prozesua».

Goihetxek hartzailea zeukan beti gogoan: La Fontaineren alegiez egiten zuen irakurketa eta bereganatzea eskaintzerakoan, bere burua justifikatzean, azalpenak ematean, erreferentziak egokitzean, hizkuntza zaintzean, euskara eta euskal literatura frantsesa eta frantses literaturarekin beldurrik gabe parekatzean. Ondare oso baten transmisioa zuen xede, azken finean, eta denbora berean euskal literaturaren idatziaren eraikitzea.

Horrez gain, plazer eta gozamen iturri dira irakurtzera ematen dizkigun kontaketak, hainbat aurkikuntza linguistikoz eta irudi oroigarritz josiak.

Itzulpen leiala baino hobeki, gutienik adaptazio dei ditzakegu testu horiek, eta gehienak birsorkuntzak izan daitezke. Bistan dena, ikerketa sakonago batek zehaztu beharko luke hori.

Hain zuzen ere, hainbat ildotatik jarrai daiteke azterketa xume hau: bai Goihetxeren obra bere kontestu sozial-historikoan zehazki kokatuz (Frantzia heineko kontestua, baina tokikoan ere, bistan dena, Lore Jokoen inguruan bereziki), bai Goihetxeren xede eta harreraren arteko jokia argituz, bai erabilia den euskara zehazki deskribatuz, bai aditz forma trinkoak sistematikoki begiratuz, bai zubiak eginez Arxu eta Iturriagaren lanekin batetik, eta bestetik Goihetxeren ondorengoenekin. Derragun jadanik hemen Oxobi herrikoiak hainbat adierazpen hola-hola mailegatu zizkiola Goihetxeri, hala nola: «Ederrez çurekin iharduc lironic», «Bele gaiçoen gostuz diren bici» (I, 1), «muttur luz» (I, 17), «Çu beçain laster naicela helcten gaiñtto hartarat» (II, 7), «panttupa» (III, 9; III, 22).

Dudarik gabe, Goihetxeren lanak goi-mailako ikerketa potolo eta osoa mereziko luke.

6. ERREFERENTZIAK

- Arcocha-Scarcia, A. (2003a). Manuscrits relatifs aux fables de La Fontaine et de Florian traduites et adaptées du français au basque labourdin par Martin Goyhetche (1791-1859). *Lapurdum*, 8, 25-83.
- Arcocha-Scarcia, A. (2003b). Florianen fableac Goyhetche apheçac franxesetic escoarara phertxutan itçuliac. In Euskaltzaindia (arg.), *Euskal Gramatikari eta literaturari buruzko Jardunaldiak XXI. mendearen atarian* (II, 33-68. or.). Bilbo: Euskaltzaindia. [Iker 14].
- Beldarrain Agirre, J. (2010). *Alegia klasikoak euskaraz: Isopeteko, La Fontaineren eta Samaniegoren alegien berridazketen azterketa* (doktorego-tesia). EHU, Donostia.
- Bouda K. (1973). Bemerkungen zum labourdischen des Abbé Goyhetche. *Fontes Linguae Vasconum*, 14, 163-184.
- Dandrey, P. (2010). *La fabrique des Fables*. Paris: Klincksieck.
- Francisque-Michel, F.-X. (1857). *Le Pays Basque, sa population, sa langue, ses moeurs, sa littérature et sa musique*. Paris: Didot.
- Genette, G. (1982). *Palimpsestes. La littérature au second degré*. Paris: Seuil, Points/Essais.
- Goyhetche, M. (1978). *Fableac edo aleguiac Lafontenenetaric berechiz hartuac*. Donostia: Hordago.
- Hiribarren, J.-M. (1997). *Eskualdunak. Iberia, Kantabria, Eskal Herriak, Eskal Herri bakhotxa eta hari darraikona* (2. zatia). Patxi Altuna, Gurutze Aldabalde-treku eta Amaia Bonetaren edizioa. Donostia: Euskal Editoreen Elkartea, Klasikoak.
- Lafitte, P. (1941). *Le Basque et la littérature d'expression basque en Labourd, Basse-Navarre et Soule. Conférence donnée au Musée Basque de Bayonne le 3 avril 1941*. Baiona: Librairie Le Livre.
- La Fontaine, J. (1991). *Oeuvres Complètes I*, J.-P. Collineten edizioa. Paris: Gallimard, La Pléiade.
- Michel, F. (1857). *Le Pays Basque, sa population, sa langue, ses moeurs, sa littérature et sa musique*. Paris: Didot.
- Orpustan, J.-B. (1996a). La fable dans la littérature basque. *Lapurdum*, 1, 141-155.
- Orpustan, J.-B. (1996b). *Précis d'histoire littéraire basque, 1545-1950*. Baigorri: Izpegi.
- Oxobi (1926). *Alegiak*. Baiona: Sordes.
- Pikabea, J. (1991). Goyhetche, XIX. mendeko lapurtar atipiko batez, *ASJU*, 25(2), 651-658.
- Rey, A. (zuz.). (1998). *Dictionnaire historique de la langue française*. Paris: Le Robert.